

Γιώργος Νικολόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής

Πρόεδρος Δ.Σ. του Ν.Π.Ι.Δ. «Επάνοδος»

***«Ποινική μεταχείριση και κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων:
μια προβληματική σχέση»***

Στο πλαίσιο του θέματος αυτής της ημερίδας για τις νομικές και εγκληματολογικές προσεγγίσεις της ποινής, θα επικεντρώσω την εισήγησή μου στο χρονικό διάστημα που ακολουθεί την πραγματική έκτιση μιας ποινής στερητικής της ελευθερίας (δηλ. μετά την αποφυλάκιση) και θα προσπαθήσω να παρουσιάσω τους τρόπους με τους οποίους η ποινή αναπτύσσει τα αποτελέσματά της και επηρεάζει την κοινωνική κατάσταση των κρατουμένων μετά την έξοδό τους από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (όταν, δηλαδή, αυτοί επανέρχονται σε συνθήκες ελευθερίας).

Θα χρησιμοποιήσω, αντί της ποινής, την έννοια της *ποινικής μεταχείρισης*, αφενός γιατί καλύπτει ένα ευρύτερο πεδίο, που εκτείνεται χρονικά πέρα απ' το διάστημα έκτισης της ποινής και αφετέρου γιατί, όπως θα δείξω στη συνέχεια, ανταποκρίνεται περισσότερο σε μια εγκληματολογική προσέγγιση του θέματός μου. Ακολουθώντας τον ορισμό του Ηλία Δασκαλάκη σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της ποινικής μεταχείρισης¹, διακρίνουμε μια *ευρύτερη* και μια *στενότερη* σημασία:

- Με την ευρύτερη σημασία, ως ποινική μεταχείριση νοείται, γενικά, *«κάθε μορφή αντίδρασης κατά του εγκληματία, ανεξάρτητα του περιεχομένου της αντίδρασης αυτής. Δηλαδή υπ' αυτή την έννοια, ο όρος μεταχείριση του εγκληματία είναι συνώνυμος με τον όρο θεσμική ή πολιτειακή αντίδραση κατά του εγκληματία»*. Απ' αυτή την άποψη, η ευρύτερη σημασία της ποινικής μεταχείρισης περιλαμβάνει όλη την έκταση των εκδηλώσεων της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης, δηλ. από το στάδιο της παραπομπής (οπότε μπορούμε να συμπεριλάβουμε την αστυνομική κράτηση, την προσωρινή κράτηση καθώς και τις

¹ Η. Δασκαλάκη, *Μεταχείριση του εγκληματία*, τ. Α', παραδόσεις, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1981, σ. 1-35.

λεγόμενες «κατά παρέκκλιση διαδικασίες»/«diversion») μέχρι το στάδιο της έκτισης της ποινής, των μέτρων ασφαλείας, των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων που επιβάλλονται στους ανήλικους εγκληματίες, καθώς και τα εναλλακτικά μέτρα στη φυλάκιση. Μπορούμε, επίσης, να περιλάβουμε το διάστημα μετά την πραγματική έκτιση μιας στερητικής της ελευθερίας ποινής, οπότε αφενός μεν εκδηλώνονται οι συνέπειες των προηγούμενων σταδίων και αφετέρου αναπτύσσουν την ενέργειά τους τυχόν επιβληθέντα μέτρα ασφαλείας και παρεπόμενες ποινές, ιδίως η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος (άρ. 67 ΠΚ).

- Με στενότερο εννοιολογικό περιεχόμενο ο όρος ποινική μεταχείριση αποδίδει έναν ιδιαίτερο σκοπό στην επίσημη κοινωνική αντίδραση, που είναι η «επανακοινωνικοποίηση» του εγκληματία: Πρόκειται, όπως γράφει ο Δασκαλάκης, για τους «τρόπους και τα μέσα δράσης πάνω στον εγκληματία με σκοπό την άσκηση επίδρασης στην συμπεριφορά του και γενικότερα στον τρόπον της ζωής του, ώστε να επιτευχθεί η βελτίωσή του και η κοινωνική του αποκατάσταση»²: εδώ παρατηρούμε ότι η στενότερη σημασία της ποινικής μεταχείρισης αφορά σ' ένα συγκεκριμένο πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής, που προτάσσει το στόχο της κοινωνικής επανένταξης μέσω ενός εξατομικευμένου σχεδιασμού για την έκτιση της ποινής.

Συμπερασματικά, το περιεχόμενο που αντιστοιχεί στην ευρύτερη και στενότερη σημασία της ποινικής μεταχείρισης, μπορεί να συμπυκνωθεί σ' αυτό που ένας κλινικός εγκληματολόγος, όπως ο Chrisitan Debuyst², αποκαλεί «βλέμμα που στρέφεται πάνω στον εγκληματία και είναι στενά συνδεδεμένο με την κοινωνική αντίδραση». Πρόκειται, όπως γράφει ο Dario Melossi³, για τους «διαφορετικούς τρόπους θεώρησης του εγκληματία - που έχουν διαμορφωθεί και συνεχίζουν να διαμορφώνονται - τόσο στο επίπεδο της κοινής γνώμης όσο και στον εγκληματολογικό λόγο», ανάλογα «με τις διαφορετικές τάξεις πραγμάτων [social orders], στο πλαίσιο των οποίων [αυτοί οι τρόποι

² Ch. Debuyst, *Ηθολογικό πρότυπο και εγκληματολογία*, Μετ. Η. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1999, σ. 169.

³ D. Melossi, *Η κοινωνική θεωρία και οι μεταβαλλόμενες αναπαραστάσεις του εγκληματία*, Μετ. Ι. Χασάπη, στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες εγκλήματος*, Πλέθρον, Αθήνα, 2000, σ. 21-59.

θεώρησης] παράγονται και αναπαράγονται». Σ' αυτή την προοπτική, ο Melossi αναφέρεται σε παραδείγματα από την ιστορία της εγκληματολογικής σκέψης, όπως του «ντετερμινισμού» της ιταλικής θετικής σχολής, της σχολής του Σικάγο, που χαρακτηρίζεται από μια «στάση 'κατανόησης'» απέναντι στους παρεκκλίνοντες, της νέας γενιάς της σχολής του Σικάγο με τη «*συμπάθειά τους προς τον σατανά*» - όπως χαρακτηριστικά γράφει - για να φτάσει στην «*εγκληματολογία της εκδίκησης*» και την «*εκτιμητική*» («*actuarial*») *ποινολογία*» της εικοσαετίας '70-'90, οπότε ανακαλύπτεται ξανά «*η αξία της 'επικινδυνότητας' των θετικιστών*».

Αυτή η συνοπτική περιοδολόγηση ανάμεσα σε «*διαφορετικές θεωρήσεις του εγκληματία*», σε «*διαφορετικές τάξεις πραγμάτων*» και σε διαφορετικούς τύπους γνώσης που επικράτησαν, κατά καιρούς, στην εγκληματολογική σκέψη, αναδεικνύει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους συνδέθηκε, διαχρονικά, η επιβολή των ποινών με τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας: προκύπτει, επομένως, ότι οι ποινές δεν λειτουργούν «*περιθωριακά*» σε σχέση με το «*κοινωνικό πλαίσιο*» («*social context*»), μέσα στο οποίο θεσπίζονται και επιβάλλονται, αλλά, αντίθετα, διαμεσολαβούνται απ' αυτό. Μ' άλλα λόγια, το έγκλημα και η ποινή δεν συνδέονται με τρόπο ευθύγραμμο και αιτιακό, αφού, όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο Edwin Lemert⁴, «*οι λόγοι για τους οποίους ένα πρόσωπο διαπράττει μια παράβαση, διαφέρουν στη φύση και τη σημασία τους από τους λόγους, για τους οποίους διώκεται η εν λόγω παράβαση*».

Αυτή η αντίληψη για τη διαμεσολαβημένη σχέση ανάμεσα στο έγκλημα και την ποινή αποτέλεσε ένα σημαντικό σημείο επιστημολογικής ρήξης με την ποινική θεωρία, αντιστρέφοντας τη νομική υπόθεση για την ύπαρξη μιας γραμμικής αιτιότητας ανάμεσα στην παρέκκλιση και την ενεργοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εγκληματολογική προσέγγιση της ποινής άρχισε να απομακρύνεται από την παραδοσιακή ποινολογία, που επικεντρώνεται στο χάσμα ανάμεσα στους διακηρυγμένους στόχους της ποινής και τα πενιχρά αποτελέσματά της στη μείωση της εγκληματικότητας. Δεν επιχειρείται δηλ. η κατανόηση ενός τιμωρητικού συστήματος μέσα από μια ιδεαλιστική θεώρηση των σκοπών της ποινής αλλά

⁴ E. Lemert, *Human deviance, social problems and social control*, Prentice Hall, New York, 1967, σ. 72.

επικεντρώνεται κυρίως στην πραγματική χρήση και λειτουργία της ποινής στο πλαίσιο ενός τρόπου κοινωνικής οργάνωσης και μιας συγκεκριμένης οικονομικής κατάστασης. Κλασικό παράδειγμα εδώ αποτελεί η ανάδειξη από τον Μ. Φουκώ της ουσιαστικής επιτυχίας του θεσμού της φυλακής μέσα από τη φαινομενική δυσλειτουργία της, εφόσον, όπως γράφει, στην πραγματικότητα η φυλακή λειτουργεί, πολύ περισσότερο «σαν όργανο διαφορικής ρύθμισης της παρανομίας, και όχι σαν όργανο κατάργησής της»⁵.

Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, μέσα στο πλαίσιο δικαιοκρατούμενων κοινωνικών σχηματισμών δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη λειτουργία του ποινικού συστήματος ως ενδιάμεσης μεταβλητής, που μέσω της προσαρμογής του στις μεταβολές του κοινωνικού περιβάλλοντος ρυθμίζει, σε τελευταία ανάλυση, τις διακυμάνσεις του πληθυσμού των εγκλείστων, ιδίως μέσω της δραστηριότητας της εισαγγελίας και των δικαστών· όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο D. Melossi⁶, «ενώ υπάρχει ένα δεσμός ανάμεσα στην οικονομία και την φυλακή, είναι σαφές πως η οικονομία ούτε κατασκευάζει τις φυλακές ούτε απαγγέλλει τις δικαστικές αποφάσεις»!

Αν στραφούμε τώρα στο ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι, ως στόχος, βρισκόταν πάντοτε έξω απ' τις κλειστές διαλεκτικές του εγκλήματος και της ποινής. Πράγματι, αν μείνουμε στο πλαίσιο του «νομικού συλλογισμού»⁷, το έγκλημα συνιστά την άρνηση του δικαίου και η ποινή την άρνηση αυτής της άρνησης, που αποκαθιστά το δίκαιο και εξουδετερώνει συμβολικά το έγκλημα. Απ' την άλλη, η διαλεκτική της ποινής⁸, όπως εκφράζεται μέσα απ' το σχήμα απειλή –

⁵ Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Μετ. Κ. Χατζηδμήμου – Ι. Ράλλη, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα, 1989, σ. 119.

⁶ D. Melossi, An introduction: Fifty years later. "Punishment and social structure" in comparative analysis, *Contemporary Crises*, 1989, 13, 4, σ. 311.

⁷ Δηλαδή, σύμφωνα με τον D. Melossi, όπ. π., «στην κοινότοπη αντίληψη, που ανατρέχει στην κλασική σχολή του ποινικού δικαίου, ότι η τιμωρία είναι απλώς η συνέπεια του εγκλήματος και, κατά συνέπεια, αν χρειαζόμαστε κάποια κοινωνιολογική εξήγηση, αυτή βρίσκεται στην εγκληματική συμπεριφορά και όχι στην τιμώρησή της. Απ' αυτή την οπτική, πράγματι, η τιμώρηση δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα απ' το έγκλημα: Η κοινωνική δομή εξηγεί το έγκλημα και το έγκλημα εξηγεί την τιμωρία. Έτσι σκέπτονται οι νομικοί, οι δικαστές και οι περισσότεροι από εκείνους που βρίσκονται σε επαφή με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης· έτσι σκέπτεται επίσης και ο πολύς κόσμος».

⁸ Λ. Μαργαρίτη, Ν. Παρασκευόπουλου, *Θεωρία της ποινής*, Σάκουλας, Θεσ/νίκη, 1984, σ. 30.

επιβολή – έκτιση, καλύπτει απλώς τους στόχους της γενικής και της ειδικής πρόληψης, οπότε η επανένταξη μένει και πάλι απ' έξω!

Η μόνη, ίσως, περίοδος στην ιστορία της ποινικής καταστολής που το ζήτημα της αποκατάστασης του εγκληματία (rehabilitation) είχε ενταχθεί οργανικά μέσα στη διαλεκτική της ποινής, ήταν κατά την επικράτηση στις Η.Π.Α. των «*χρονικά απροσδιόριστων ποινών*» («*indeterminate sentences*») και της αποφασιστικής εξουσίας που είχαν στον καθορισμό του χρόνου αποφυλάκισης οι «*επιτροπές αναστολής εκτέλεσης της ποινής*» («*parole boards*»). Βέβαια, τα αρνητικά αποτελέσματα αυτής της πολιτικής, αποτυπώθηκαν στη δραματική μεγέθυνση του αριθμού των κρατουμένων και την εκδήλωση, στις αρχές της δεκαετίας του '70, μιας σειράς ιδιαίτερα αιματηρών εξεγέρσεων στις αμερικάνικες φυλακές, όπως του Homelburg στην Πενσυλβάνια και της Attica στη Νέα Υόρκη. Η αντιμετώπιση της κρίσης οδήγησε, τελικά, στην καθιέρωση του αποκαλούμενου «δικαιικού προτύπου» («*justice model*»), που περιόρισε τη διακριτική ευχέρεια των δικαστών στην ελαστικοποίηση του χρόνου κράτησης, καθιερώνοντας δεσμευτικές κατευθυντήριες γραμμές («*sentencing guidelines*») στη λήψη δικαστικών αποφάσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οδηγήθηκε σε κρίση το λεγόμενο «αποκαταστατικό πρότυπο» μεταχείρισης, αποδυναμώνοντας την προνοιακή διάσταση της σωφρονιστικής πολιτικής και δίνοντας έμφαση στις ανταποδοτικές («*retributivism*») και εξουδετερωτικές («*incapacitation*») λειτουργίες της ποινής.

Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων τίθεται περισσότερο ως προγραμματική διακήρυξη της αντεγκληματικής πολιτικής, χωρίς να μπορεί να μπορεί να ενταχθεί διαλεκτικά και να λειτουργήσει ως συστατικό στοιχείο της λογικής ακολουθίας «*εγκλημα-ποινή*». Αλλωστε, η επανένταξη διαφοροποιείται ουσιαστικά από τη διαλεκτική του εγκλήματος και της ποινής στο επίπεδο, κυρίως, της προοπτικής: πράγματι, αν ολόκληρη η ποινική διαδικασία είναι στραμμένη στο παρελθόν του υποκειμένου, η επανένταξη αποτελεί την προβολή της ζωής του στο μέλλον. Κι εδώ ακριβώς είναι που αναδεικνύεται όλη η αντιφατικότητα που εμπεριέχεται μέσα στην ίδια τη λογική της επανένταξης, εφόσον, αν και προσανατολισμένη στο μέλλον, καλείται να διαχειριστεί τις συνέπειες μιας

ποινής, η οποία επιβλήθηκε μέσα από το πρίσμα της αξιολόγησης του παρελθόντος! – όπως ορθά επιβάλλει, άλλωστε, η θεμελιώδης δικαιοκρατική αρχή *«κανένα έγκλημα, καμιά ποινή χωρίς νόμο»*.

Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, να δούμε πώς εμφανίζεται αυτό το παράδοξο της επανένταξης στην ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία:

Παρόλο που οι προγενέστεροι Σωφρονιστικοί Κώδικες του 1967 (α.ν. 125/1967 *«Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και μέτρων ασφαλείας»*) και του 1989 (ν. 1851/1989 *«Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων»*) έθεταν ως τελικό σκοπό του εγκλεισμού ο μεν πρώτος *«την κοινωνικήν αναπροσαρμογήν των κρατουμένων δια της αγωγής και βελτιώσεως αυτών»* (άρ.1) και ο δεύτερος *«την αγωγή ... και την κοινωνική επανένταξη»* (άρ.1), αντίθετα, ο ισχύων (ν. 2776/1999 *«Σωφρονιστικός Κώδικας»*) φαίνεται να ακολουθεί, κατ' αρχήν, μια ουδέτερη στάση απέναντι στην εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών και μέτρων ασφαλείας, αρκούμενος σε μια τυπική στοχοθεσία σχετικά με τη νομιμότητα των όρων έκτισης της ποινής και αποφεύγοντας να θέσει ουσιαστικούς στόχους - όπως η βελτίωση, η κοινωνική αναπροσαρμογή ή η κοινωνική επανένταξη. Περιορίζεται, λοιπόν, στο τμήμα των *«Γενικών αρχών»* του να διακηρύσσει ότι οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας κατά της ελευθερίας εκτελούνται *«σύμφωνα με το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τις κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή τους»* (άρ.1§1). Εντούτοις, παρά τις αρχικές προθέσεις τυπικής στοχοθεσίας και ουδετερότητας συναντάμε διάσπαρτες, σε επιμέρους διατάξεις του, αναφορές στο στόχο της *«προσαρμογής στην κοινωνική ζωή μετά την απόλυση»* (π.χ. άρ. 51 παρ.1) με emblematicό, βέβαια, το 12^ο κεφάλαιο με τίτλο *«Μετασωφρονιστική μέριμνα»*, όπου προβλέπεται ρητά στο άρ. 81§1 ότι *«η Πολιτεία οφείλει να μεριμνά έγκαιρα για την ομαλή επάνοδο και προσαρμογή του κρατουμένου, που πρόκειται να απολυθεί οριστικά, στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό του περιβάλλον»*. Το παράδοξο επιτείνεται, αν αναλογιστούμε ότι μεταξύ των *«διεθνών συμβάσεων»*, στις οποίες αναφέρεται το άρ. 1 του ΣωφρΚ του 1999, περιλαμβάνεται και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του Ο.Η.Ε., που κυρώθηκε από το ν.2462/1997, και προβλέπει ότι ουσιαστικός σκοπός της μεταχείρισης των κρατουμένων είναι η

«βελτίωση» («*reformation*») και η «κοινωνική επανένταξη» τους («*social rehabilitation*»)! Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι, ενώ *de lege lata* η υποχρέωση μέριμνας της Πολιτείας για την «ομαλή επάνοδο» του κρατουμένου στην ελεύθερη κοινωνική ζωή αποσιωπάται επιμελώς στο τμήμα των «Γενικών αρχών» του ισχύοντος ΣωφρΚ, εμφανίζεται, ωστόσο, πανηγυρικά προς το τέλος του και μάλιστα σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Απ' τη μια, δηλαδή, ο στόχος της «ομαλής επανόδου» αποκόπτεται από το κανονιστικό πλαίσιο και τη στοχοθεσία της ποινής, ενώ απ' την άλλη θεσπίζεται ως αυτοτελής υποχρέωση της Πολιτείας!

Αυτή η αμφίθυμη στάση της ελληνικής έννομης τάξης στο ζήτημα της λεγόμενης «μετασωφρονιστικής μέριμνας» δεν είναι άσχετη, ασφαλώς, με το ιδεολογικό και διαχειριστικό κενό που δημιούργησε η κρίση του «αποκαταστατικού προτύπου», η οποία - παρά τις δικαιολογημένες αμφισβητήσεις και αρνητικές εμπειρίες από την εφαρμογή του - όχι μόνο επέτεινε την κατασταλτική λειτουργία της ποινικής μηχανής αλλά αποθάρρυνε και την ανάληψη οποιασδήποτε μορφής υποστήριξης προς τους πελάτες του ποινικού συστήματος, αφού τα σημαντικότερα εργαλεία της κοινωνικής επανένταξης (όπως π.χ. η επαγγελματική σταθερότητα) έγιναν πλέον ιδιαίτερα επισφαλή⁹. Πολύ περισσότερο, μάλιστα, αφού - όπως έχει αποδειχθεί και ερευνητικά - όσες κατηγορίες πληθυσμού παραμένουν ευάλωτες στην αγορά εργασίας, αποδεικνύονται εξίσου ευάλωτες και απέναντι στο ποινικό σύστημα¹⁰.

Στο σημείο αυτό οφείλω να επισημάνω τις σημαντικές πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει ο Συνήγορος του Πολίτη στην κατεύθυνση της εναρμόνισης της ισχύουσας νομοθεσίας με την ανάγκη επαγγελματικής και κοινωνικής ένταξης των αποφυλακισμένων, έτσι ώστε να πάψουν να βρίσκονται οι τελευταίοι αντιμέτωποι - όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε - μ' «ένα συμπαγές φράγμα εξόδου από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης»¹¹. Επίσης, η Εθνική Επιτροπή

⁹ Βλ. αναλυτικότερα στο Γ. Νικολόπουλος, Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Γ'/2005, 118, σ. 95-118.

¹⁰ T. Godefroy, Nouvelle donne sur le marché du travail, nouvelle économie répressive?, στο S. Paugam (dir.), *L'exclusion; L'état des savoirs*, La Découverte, Paris, 1996, σ.449-459.

για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου έχει διατυπώσει από το 2009 αναλυτικές παρατηρήσεις σχετικά με τις αρνητικές επιδράσεις που έχει η τήρηση ποινικού μητρώου για ανήλικους και νεαρούς ενήλικες παραβάτες στην προσπάθεια επανένταξής τους και κυρίως στην πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας, προτείνοντας τη μείωση των προβλεπόμενων από τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προθεσμιών για την καταστροφή των σχετικών δελτίων (άρ. 578 ΚΠΔ), καθώς και την απαγόρευση της πρόσβασης των υποψήφιων εργοδοτών στο ποινικό μητρώο δικαστικής χρήσης¹².

Επιπλέον, για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο κατ' ανάγκην εξατομικευμένος σχεδιασμός της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση, απαιτείται η συνδρομή ενός πρόσφορου θεσμικού πλαισίου έκτισης των ποινών στέρησης της ελευθερίας, που θα προωθεί το στόχο της επανένταξης, ξεκινώντας από τη συστηματική ενεργοποίηση όλων εκείνων των εναλλακτικών μορφών έκτισης της ποινής, που προβλέπονται ήδη στον ισχύοντα ΣωφρΚ (όπως η ημιελεύθερη διαβίωση του άρ.59επ., η τμηματική έκτιση της ποινής του άρ. 62 και η δυνατότητα παροχής κοινωφελούς εργασίας κατά τα άρ. 64ΣωφρΚ/82ΠΚ) - φτάνοντας μέχρι την άρση των θεσμικής φύσεως διακρίσεων, που δυσχεραίνουν την ομαλή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων, όπως μια σειρά ειδικών ποινικών νόμων και διατάξεων, που απαγορεύουν την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή την κατάληψη δημόσιας θέσης. Πρόβλημα, επίσης, δημιουργείται και με τη διάρκεια των παρεπόμενων ποινών, αφού, όπως έχει επισημανθεί από τον Ε. Φυτράκη, συνεχίζουν την τιμωρία και μετά την έκτιση της κύριας ποινής, υπονομεύοντας, έτσι, την αρχή της χρονικά προσδιορισμένης στερητικής της ελευθερίας ποινής¹³.

¹¹ Το εύρος των νομοθετικών κωλυμάτων για την κατάληψη θέσεων εργασίας λόγω ποινικής καταδίκης έχουν αποτελέσει αντικείμενο αναφορών προς τον Συνήγορο του Πολίτη, ο οποίος, έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες «στην κατεύθυνση της εναρμόνισης της κείμενης νομοθεσίας με την ανάγκη επαγγελματικής και κοινωνικής ένταξης των αποφυλακισμένων»· βλ. Β. Καρύδης, Ε. Φυτράκης (Επιμ.), *Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα. Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη*, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, ιδίως σσ. 157-169.

¹² Για τις επιπτώσεις του ποινικού μητρώου στη διαδικασία της επανένταξης βλ. ενδεικτικά Σ. Γιοβάνογλου, *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων*, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, V. De Greef (dir.), *Le casier judiciaire. Approches critiques et perspectives comparées*, Larcier, Bruxelles, 2011.

¹³ Για τα θέματα αυτά βλ. αναλυτικά Ε. Φυτράκη, Προάγοντας τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι

Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη πολιτικών για την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων δεν πρέπει να αποβλέπει, στενά, στην προσδοκία μείωσης των τιμών εγκληματικότητας μέσα από τον έλεγχο της υποτροπής. Αντίθετα, όπως γίνεται πλέον δεκτό¹⁴, η κοινωνική ένταξη και των αποφυλακιζομένων εμπίπτει στη γενικότερη υποχρέωση κάθε δημοκρατικής Πολιτείας να ενσωματώνει όλα τα μέλη της ως ελεύθερους και ισότιμους πολίτες, παρέχοντάς τους εξίσου την απόλαυση όλων των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Μάλιστα, η υποχρέωση αυτή έχει αναγνωρισθεί από κείμενα διεθνών οργανισμών, όπως για παράδειγμα από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 2006 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που προβλέπουν στο άρθρο 33.3 ότι *«Όλοι οι κρατούμενοι πρέπει να επωφελούνται από τις ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν για να υποστηρίξουν την επάνοδό τους στην ελεύθερη κοινωνία μετά την απόλυση»*. Στο εθνικό επίπεδο, η ίδια υποχρέωση τεκμαίρεται με βάση τις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος σχετικά με το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου (άρ.2§2), της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρ.5§1), της προστασίας του δικαιώματος στην εργασία χωρίς διακρίσεις (άρ.22), καθώς και από τη γενική ρήτρα για την κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου (άρ. 25). Εντούτοις, η βασική νομοθετική ρύθμιση για τη σύσταση του μοναδικού μέχρι σήμερα επίσημου φορέα στη χώρα μας για την παροχή βοήθειας σε κρατούμενους και αποφυλακιζομένους συναντάται, για πρώτη φορά, στο ΣωφρΚ του 1999 (άρ. 81§1, ν. 2776/1999), που προβλέπει την ίδρυση ενός Ν.Π.Ι.Δ., μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με την επωνυμία *«Επάνοδος»* και σκοπό την *«επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση, οικονομική συμπαράσταση και σταδιακή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων»*¹⁵.

έννομες συνέπειες της ποινικής καταδίκης, *Εγκληματολογία*, 2011, 2, σ.46-52.

¹⁴ Βλ. Ν. Κουράκη, Μέριμνα για τους αποφυλακιζόμενους: Η σημαντικότερη προϋπόθεση για μείωση της υποτροπής, αλλά και για μια αντεγκληματική πολιτική με ανθρώπινο πρόσωπο, *Ραδάμανθς*, 2008,13, σ.336-346 / *Ποινικός Λόγος*, 2008, 2, σ. 253-257.

¹⁵ Ιδρύθηκε με το Π.Δ. 300/2003, ενώ ο Κανονισμός Λειτουργίας της προβλέπεται στην Υ.Α. Δικαιοσύνης 68173/18-26/9/2008.

Γενικεύοντας, η κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα κάθε ολοκληρωμένου και συνεκτικού συστήματος σωφρονιστικής πολιτικής καλύπτοντας το πεδίο της λεγόμενης «μετα-σωφρονιστικής μέριμνας» («after care»). Αφορά στην απάλειψη των συνεπειών του εγκλεισμού και την επανασύνδεση του/της κρατουμένου/ης με περιβάλλοντα της ελεύθερης κοινωνικής ζωής, από τα οποία είχε αποκοπεί (όπως το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, την αγορά εργασίας, την εκπαίδευση κλπ) ή με τα οποία δεν είχε έρθει καθόλου σε επαφή λόγω διακρίσεων, αποκλεισμών ή διαφορετικού κοινωνικού και πολιτισμικού προσανατολισμού (όπως π.χ στην περίπτωση της ανεργίας, της σχολικής διαρροής, της μη ύπαρξης σταθερής οικογενειακής δομής κλπ).

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση ολοκληρωμένων και συνεκτικών προγραμμάτων για την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακιζομένων απαιτεί μια προσεκτική αναλογία ουτοπίας και πραγματισμού: όπως έλεγε και μία καθηγήτρια της αντεγκληματικής πολιτικής, η Christine Lagerges, *«Επιβάλλεται μεγάλη προσοχή. Είναι βέβαιο ότι η επανένταξη, χωρίς να αποτελεί απλή ουτοπία, απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Εμφανίζεται μάλλον σαν τη γραμμή του ορίζοντα προς την οποία πρέπει να τείνουμε»*¹⁶.

Προφανώς, στην Ελλάδα απέχουμε ακόμη πολύ από την επιθυμητή πραγματικότητα. Εντούτοις, η προοπτική της επανένταξης αποτελεί τη μοναδική αξιοποιήσιμη θέση που απομένει μετά τις αρνήσεις που εκδηλώνονται από τη διαλεκτική του εγκλήματος και της ποινής. Αν αυτή η προοπτική δεν συνυπολογιστεί σοβαρά κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής, τότε θα παραμείνει κενό το διάστημα ανάμεσα στη φυλακή και την κοινωνία, οπότε θα έχουμε να αντιμετωπίσουμε - αναπόφευκτα, πλέον - τις καινούργιες «αρνήσεις» του αποκλεισμού και της καταστολής...

././.

¹⁶ Ch. Lagerges, Le défi de la réinsertion, *Archives de Politique Criminelle*, 2000, 22, 93.